

KOLLÁR ZSUZSANNA

**A POLITIKUM MINT DRAMATURGIAI SZERVEZŐELV:
TELEKI LÁSZLÓ (1764–1821) *HUNYADI LÁSZLÓNAK*
FŐ-VÉTELE CÍMŰ TRAGÉDIÁJA**

Teleki Lászlót elsősorban politikusként, könyvgyűjtőként és irodalomszervező arisztokrataként tartja számon az irodalomtörténet-írás. Kevésbé ismert, hogy verseket és drámákat is írt. Fiatalkori, kéziratban maradt drámakötete jelenleg a Magyar Tudományos Akadémia kéziratтарыában lelhető fel.¹ A kötetről és a benne szereplő szövegekről a 19. század végén Voinovich Géza írt elemzést, és összegző gondolatként így jellemezte Teleki műveit: „Drámái csak kísérletek, de az egyedüliek, melyek Bessenyei hatását mutatják irodalmunkban.”² Néhány évvel később Péterffy Béla drámatörténeti tanulmányában került elő Teleki László *Hunyadi*-drámája.³ Bíró Ferenc, Bessenyei György színműveinek kritikai kiadásában Bessenyei *Hunyadi*-drámájának utóéleteként értékeli Teleki László művét. A Teleki-drámák tehát, ha nem is hozzáférhetők nyomtatott formában, nem teljesen ismeretlenek az irodalmi hagyományban. Tanulmányomban tárgytörténeti megközelítéssel elemzem a *Hunyadi Lászlónak fő-vétele* című Teleki-drámát, kitérve a Bessenyei művével való kapcsolatára.

A drámaírás mint arisztokrata kultúrpraxis

A kötetet a szerző peregrinációjának kezdetén, 1784-ben tisztázta le, látta el egy apjához írott levéllel, illetve egy fiktív olvasóhoz szóló előszóval. A kéziratot szerkesztését tekintve nagyon hasonló a nyomtatott könyvekhez: van szerzője, címe, tartalomjegyzéke, előszava és egy bevezetése. Jó állapotából arra következtethetünk, hogy családi használatú irodalomként funkcionálhatott. A fiatal arisztokraták a szépírást egyfajta kultúrpraxisként gyakorolták, hiszen az írás a nevelés alapköveként funkcionált. Így volt ez a Telekieknél is generációkon keresztül.⁴ Ismert például Teleki Ádám nyomtatásban is megjelent *Czid*-fordítása, László apjának, Teleki Józsefnek a francia nyelven írt útikönyve szintén nem ismeretlen, a gornyeszegi ágon Teleki

1 TELEKI 1784.

2 VOINOVICH 1899, 9.

3 PÉTERFFY 1903.

4 F. CSANAK 1983, 54, 317–350.

Domokos neve pedig ugyancsak drámaszerzőként maradt fenn. Utóbbinak *A spanyolok Mexicoba'* című kéziratban lévő kötete a marosvásárhelyi Teleki Tékában található,⁵ és formai szempontból Teleki László drámakötetére emlékeztet, az ifjúkorában elhalálozott Domokos még metszetet is készíttetett a kéziratot könyvecskéhez, s azt annak első lapjára ragasztatta be. Az idősebb Teleki József (1738–1796) és fia, Teleki László is írt verseket, Teleki Ferenc (1785–1831) pedig „[...] verseket publikált az *Erdélyi Muzéumban*, a *Szép Literatúrai Ajándékban*, a *Hébében*, az *Aurorában* és a *Felső Magyar Országi Minervában*.”⁶

Teleki László három drámáját 1782 és 1784 között írta, tehát tizenhét és húszéves kora között. A kötet áll egy előszóból (amely az apához szóló levél), egy rövid értekezésből (*Ezen három Tragediáknak rövid Crisise*), és három drámaszövegből: az első a *Helvetia...*, a második a *Senekanak halála*, a harmadik a *Hunyadi Lászlónak meg öltetése*. Az előszó részét képező, apjához szóló levél 1784. december 29-i datálású, ebben László így meséli el a drámaírás és a művek keletkezésének történetét:

„Gyenge gyermekségetől fogva mindég különös hajlandóságot erzettem az írásnak ezen nemihez, úgy hogy még minekelőtte pennámnak lett volna az az ereje, hogy valamit fel tehessen, maris a közönséges Comediát játszo helyeken különös örommel szerettem halgatni a Szomorú játékokat, vagy Dramakat. Tizen nyoltz Esztendő koromban történék, hogy egy esős Tavaszon mintegy hat hétig voltam magamra Szirákon idvezült Nagy Anyámmal; ez idő nem engette a mezőn való mulatást, melyre nézve kéntelen voltam a házban mulatni; az időmet pedig el nem akarván vesztegetni haszontalansággal az első Tragediának készítésével töltöttem mintegy három heti üress óráimat. Azért Édes Atyám, ez az első munkám nem lehet olyan szép, olyan tiszta Magyarsággal irott, mint a' más kettő. Latom, s láttam eddigis annak sok hiánysagait, de önként meg nem igazítottam, hogy annyival inkább meg láthassa Ngod az azon időbeli Stilusomnak mivoltát. Senekát a második Tragédiámat közelebb Erdelyben való mulatásomkor kezdettem vólt el, de akkor el nem vegezhettem, hanem Ngtokkal ki jővén az el múlt tavaszon, ugyan Szirákon vegere hajtottam. Ezen Tragediának azért az első Actusa sokkal regibb a mas kettőnél, de mind azonáltal nekem/: meg lehet ugyan hogy hibazom:/ az mind a gondolatokra, mind a szoknak erejere nézve sokkal elébbvalonak tetszik a más kettőnél.”⁷

5 TELEKI 1791.

6 VADERNA 2015, 248.

7 TELEKI 1784, 14r.

Látszik a leírtakból, hogy saját alkotói attitűdje az apja korszerű képzés- és neveléskonceptiójából nőtte ki magát: az írás a hasznos tevékenységek közé számítandó, azonban semmiképp nem lezárt és professzionális írásműként kívánja első számú olvasója kezébe adni az iratcsomót, hanem formálandó, nem végleges szövegekként, amelyek írói fejlődésének első komolyabb állomásaként értelmezendők. Mivel a peregrináció a nevelés lezárását jelképezte, nem lehet véletlen, hogy a fiatal gróf Bécsből küldi apjának a kötetet, hiszen ez egyben a fiú sikeres nevelésének egyik ékes bizonyítékaként is felfogható. 1785-ben egy másik hasonló kézíratos drámakötetet is küld az édesapjának, ebben *Péter Király* című műve és számos közgazdasági-közigazgatási gyakorlatot bizonyító táblázat kapott helyet: mindez jelzi, hogy az arisztokraták a kulturális gyakorlatként kezelt szépírást nem különítették el élesen az írás többi típusától.⁸ Ennek a második kötetnek az előszava egy latin nyelvű levél, de személyes hangvétele szintén azt erősíti, hogy a kötetek a nevelés sikerének zárókövei.

„Kétféle fajtájú mutatóványt küldök Neked. Nincs mit csodálni, első helyen egy eléggé egyszerű kis tragédia-kísérlet áll. [...] Ami egyedül hátra van, az, hogy a lehető legnyomatékosabban kérjelek, hogy e tragédiácska elolvasásakor figyelmed ama sokat hangoztatott, nemrégiben leleltetben előhozott [mondásra] szándékozz irányozni: a nagy dolgokban elég az akarat is. Mindemellett hogy azon írásnemnek is, amely a közügyeket illeti, tanúsítványát bírhasd tőlem, e nyolc gyakorlatot is, három táblázattal együtt, csatolom. Láthatod ezekből, hogy akár a stílusban, akár a gazdasági [?] tudományokban attól az időtől kezdve, mióta itt vagyok, mennyi előrehaladást tettem.”⁹

---

8 TELEKI 1785.

9 TELEKI 1785, 3–6. A fordítás BÁTORI Anna munkája. Az eredeti: „Mitto TIBI dupplicis generis speciminae. Nimirum tentamen aliquod leve satis Tragoediae primo stat loco. [...] Unicum quod restat, est ut TE quam maxime orem, in perlegenda hacce Tragaediola animum advertere velis ad tritum illud, et proximis litteris a TE prolatum: In rebus magnis et voluisse sat est. Interim ut etiam illius scribendi generis, quod res pertractantur publicae a me documentum habeas haec octo exercitia, una cum tribus Tabellis adjici. Videre TIBI licebit ex illis quosnam seu in stylo, seu in scientiis Cameraticis ab illo tempore, a quo hic sum fecerim profectus.”

A Hunyadi-dráma kontextusa

Számos iskolai színi előadásról maradtak fenn adatok, amelyek bizonyítják, hogy a Hunyadiak kora elég népszerű téma volt a 18. századi iskolai színjátszásban.¹⁰ Drámaszöveg viszont alig maradt fenn, így elképzelhető, hogy az ifjú Teleki gróf számára Bessenyei műve volt az első magyar nyelvű Hunyadi László-dráma, amit olvasott. Teleki témakezelése bizonyítja, hogy mintául Bessenyei műve szolgált: de ő maga is szót ejt erről az előszóban. Érdekes, hogy Bessenyei neve nem csupán interperszonális, hanem irodalmi viszonylatban is előkerült a családon belül:

„A mi a harmadikát illeti a Hunyadi László Fő vetelit, a’ leg ujjabb annak első Actusát kevéssel fel jöveelem előtt készítettem volt el, a’ más hármát pedig itten való mulatásom alatt. Ez minthogy leg újabb, leg jobbnak kék lenni, de mivel az ilyen munkához maganosság kívántatik, nem lehetett ennek ilyen nagy és lármás városban oly jó foganatya. Irt éppen ezen Historiáról Bessenyei is egy rövid Tragédiát, de mind azért, hogy az Esopus szajkója szerint idegen Tollakkal nem akarnám magamat fel ruházni, mind pedig mivel az ő Tragédiája nem is olyan hogy a belőlle szedett tollakkal igen fel lehetne magát tzipfrázni, önként semmi részben se követtem.”¹¹

Annak ellenére, hogy néhány évvel a dráma megírása előtt Teleki József és Bessenyei nyilvánosan is konfliktusba keveredtek egymással, Bessenyei neve nem olyan név a Teleki-családban, amit ne lehetne kiejteni. Igaz ugyan, hogy Bessenyei drámája negatív példaként szerepel. Lehetséges, hogy Teleki – függetlenül a néhány évvel korábbi incidenstől – tényleg nem tartotta Bessenyei művét esztétikailag kielégítőnek, de feltűnő, hogy szükségesnek látta véleményének nyomatékosítását. Azt azonban valószínűleg nem tudta, hogy Bessenyei műve is csak átirat volt: Szörényi László 1989-ben ismertette a *Ladislaus Hunyady. Tragoedia.* című latin nyelvű drámakéziratot, amely Szegeden a Somogyi Könyvtárban H. B. 157. jelzeten található.¹² Ennek a magyarra fordítása Bessenyei *Hunyadi László tragédiája* című műve.¹³ Hogy Teleki mely pontokon írta át Bessenyei György munkáját, a későbbiekben

---

10 VARGA–PINTÉR 2000, 111–135.

11 TELEKI 1784, 14r.

12 VARGA–PINTÉR 2000, 117–118.

13 SZÖRÉNYI 1989a, 53–66.; SZÖRÉNYI 1989b, 683–706.

részletesen elemzésre kerül. A vizsgálat fókuszában Teleki témakezelése áll, ezért az eredeti latin szöveg, valamint Virág Benedek 1817-es, nyomtatásban megjelent klasszicista átirata sem képezi részét az összehasonlításnak.¹⁴

Az elemzés előtt érdemes néhány szót ejteni a Bessenyei–Teleki konfliktusról is, amelynek az irodalomtörténetben számos interpretációja ismert. Teleki József monográfiája, F. Csanak Dóra részletesen felhasználva az egykorú történeti forrásokat, hiteles képet ad a történetekről, noha ő mint Teleki-kutató nem ért egyet a kazinczyánus interpretációval, ami Teleki Józsefet állítja be negatív szereplőként.¹⁵ F. Csanak megállapítja, hogy nem elvi ellentét miatt alakult ki kettejük között az összeütközés, hanem abból adódóan, hogy Bessenyei olyan ügyekben lépett fel a bécsi udvarban a protestánsok nevében, amelyekre nem volt megbízatása, ezért a protestánsok ellene fordultak, ráadásul Bessenyei úgy akart megszerezni egy pozíciót, hogy az azt betöltő Nagy Sámuel, Teleki József és Ráday Gedeon barátját, azzal vádolta meg, hogy nem jól végzi munkáját.

Bessenyei György az ellentétet az irodalmi nyilvánosság szintjére emelte, amikor eljuttatott egy paszkvillust Telekihez.¹⁶ Ebben a gúnyversben a szorgalmasan dolgozó hazafit szembeállítja az irigy és gonosz, hatalmaskodó gróf alakjával, magát szelindekhez és egérhez hasonlítja, amelyekről azt is megjegyzi, hogy képesek végezni egy nagy állattal. Fenyegető versében arra kéri Teleki Józsefet, hogy ne bántsa őt.

„Ha okos, erejét mutassa munkában, | S ne lár-mázzon széjjeljárván
a hazában. | Ne hurcolja mindég az én kicsinységem, | Ne irigyelje úgy
kevés tisztességem.”¹⁷

Ez a becsmérő, éles vers nem csak védekezés, de támadás is volt. Ezután Teleki az uralkodóhoz fordult, aki azzal intézte el az incidenst, hogy azt a feleknek egymás között kell megoldaniuk.¹⁸ Az eset az 1770-es évek derekán zajlott, amikor Teleki László tizenéves volt. Szinte biztosan tudott a történetekről, s arról is, hogy Bessenyei katolizált. S mivel a kritikai kiadásban Bíró Ferenc is fölvetette, hogy akár egyházpolitikai alapozású szándék is

14 VIRÁG 1817; NAGY 1984.

15 F. CSANAK 1983, 253–260.

16 A versről lásd még BESSENYEI 1990, 65–68.

17 *Bessenyei György Gróf Telekinek*, BESSENYEI György válogatott művei, szerk. vál. BÍRÓ Ferenc, Bp., Szépirodalmi, 1987, 87–88.

18 F. CSANAK 1983, 260.

szerepet játszhatott a Hunyadi-téma újraírásában, ezért érdekes megvizsgálni, hogy milyen dramaturgiai és erkölcsfilozófiai nézetkülönbségek domborodnak ki a két dráma között. Bessenyeit Hunyadi-drámája fűzte közelebb a Beleznay-családhoz. Az így szerzett munka hozta magával az incidenst, amelyre a paszkvillus volt az utolsó reakció, illetve később Teleki László műve. Az egymásba kapaszkodó láncszemekként értelmezett eseményekhez érdekes adalékként hozzáilleszthető Bessenyei György 1804-es államregénye, hiszen a *Tariménes utazásának* előszavában, a *Világosításban* Mária Terézia védelmében megszólalva még a Hunyadi-drámánál is pontosabban írja le az uralkodóról alkotott egyik fontos nézetét:

„A hibáz, aki vakít, nem az, aki vakíttatik.”¹⁹

Ez azt sugallja, hogy aki azért hoz rossz döntést, mert tanácsadói félrevezetik, nem hibáztatható. Mindezt Bessenyei az általa igen tisztelt Mária Terézia kapcsán veti papírra, aki csökkentette a protestánsok jogkörét, és aki emiatt nem volt népszerű a protestánsok körében.

Jelen vizsgálatban a politikai-közéleti narratíva alatt a dramatikus szövegen kívüli eseményeknek mint alakító tényezőknek a szerzői szinten való megnyilvánulását értem. Az ifjú Teleki politikai véleményformáló céllal írta meg a drámáját. Ezzel kívánta az apja előtt prezentálni felkészültségét és bölcsességét. Bessenyeinek más céljai voltak. A dráma megírásával ugyanis kiterjesztette a kapcsolatrendszerét; ezt az látszik alátámasztani, hogy Bessenyei György és Beleznay Miklós szövetségének első, jelenleg ismert dokumentuma a Bessenyei-féle Hunyadi-dráma, hiszen a művet Beleznaynének ajánlotta a szerző, „és ismeretes, hogy ez a szövetség alakítja majd a testőrséget az év végén odahagyó Bessenyei pályáját is: ő lesz a magyar protestánsok bécsi ügyvivője.”²⁰ Bessenyei tehát megírja a drámát, ami által előléptetésre tesz szert, ám ebből kifolyólag ellentétbe kerül Teleki Józseffel, majd katolizál. A Hunyadi László Tragédiája azonban negatív fogadtatásban részesült, és mindez Bessenyei elmondásából tudható. A mű megítélésében nem esztétikai okok játszottak közre, hanem inkább a kritikai kiadás által is felsorakoztatott néhány érv: többek között az, hogy V. László, a rossz döntést hozó uralkodó a szerző idejében is hatalmon lévő Habsburg-ház tagja volt, ezért a dráma csak a gonosz, manipulatív udvari tanácsosokról fest igen sötét képet.

---

19 BESSENYEI 1930, 25.

20 BESSENYEI 1990a, 23.

Bessenyei drámája esetében is figyelembe veendő az a mediális csatorna, amelyen keresztül a szerző közvetíti művét. Bessenyei György műve 1772-ben jelent meg nyomtatásban néhány versével, és a Beleznay Miklósnéhoz intézett ajánlással.²¹ Ez azért is érdekes, mert Bessenyei gondolt a női olvasó(k)-ra, ahogyan azt meg is fogalmazta az előszóban: rá mint érzékeny szívű asszonyi olvasóra számít, és reméli, hogy műve tetszést vált ki, és védelmét élvezze majd.²² A szerző életkorából adódóan Hunyadi László helyébe képzelhette magát az íráskor, miközben felkínálta Beleznaynének a Hunyadi László anyjával való azonosulást.²³ Sem Telekinél, sem később Virág Benedeknél nem lesz olyan hosszan kifejtve az anya fájdalma, mint Bessenyei művében. A *Hunyadi*-dráma ajánlása tehát olyan kapcsolatépítő gesztus volt, amely befolyásolta a dramaturgiát. Teleki összes drámájában kevés a női szereplő, tehát a *Hunyadi*-tragédiában is redukálja az anya figuráját: Erzsébet nála mindössze három jelenetben szerepel. Ugyanakkor Gara lányát mint László feleségét szerepelteti – Bessenyeinél még csak menyasszony –, és Telekinél a lány azzal bünteti a mű végén az intrikus apát, hogy Lászlótól való elbúcsúzása után öngyilkos lesz a nyílt színen:

„egy nagy kést kivon s keresztül üti magát”.²⁴

Egy téma, több dramaturgia

A *Hunyadi*-dráma Teleki László legkésőbbi, ám önmaga szerint nem a legjobb darabja. A fentebb citált levélrészletben maga is utal arra, hogy az apja konfliktusban állt Bessenyeivel; a konfliktus miatt-e, vagy egyébként sem, de nem tekintette Bessenyei művét jól sikerültnek, ezért ezt nem tartja követendő példának. Az előszóban tehát egyfajta negatív esztétikai elrugaszkodási pontként jelölte meg elődje alkotását. Úgy próbált meg rivalizálni az íróval, hogy bizonyos szempontból átalakította a drámát, miközben végig támaszkodik is annak szerkezetére. Sok helyen éppen abból kiindulva, vagy attól elrugaszkodva ír meg egy-egy jelenetet. Abban azonban hasonló mindkét mű, hogy Cillei Ulrich meggyilkolását a drámaidő elé teszik, így a hübrisz

21 Beleznayné szalonjáról lásd SZILÁGYI 2015.

22 BESSENYEI 1990a, 115.

23 Uo.

24 TELEKI 1784, 89v.

a nézőnek vagy az olvasónak a fantáziájára van bízva. Ez a fajta termékeny bizonytalanság a későbbi Hunyadi Lászlóról szóló drámákra nem jellemző. Tóth Lőrinc műve például, amely az 1844-es Erkel-opera alapját is képezi, megjeleníti a gyilkosságot, éppen azért, hogy Hunyadi tettét tisztázza.²⁵

Hunyadi László kivégeztetése rossz politikai döntésként élt a történeti emlékezetben. Jászberényi József idevonatkozó tanulmányában arra a megállapításra jut, hogy Bessenyei György feldolgozása olyan polifonikus szólamokat és széttartó értelmezéseket vet fel, amelyek mindegyike külön-külön releváns lehet, a szöveg egészének azonban olyan olvasástapasztalatban jelentkező természete van, amely áthidalhatatlan ismeretelméleti problémákat vet fel: vagyis Bessenyei művéből nem derül ki, hogy pontosan miért végezteti ki az uralkodó Hunyadi Lászlót, ahogy nem derülnek ki a gyilkosság körülményei sem.²⁶ Ettől függetlenül a mű egykorú olvasója, amilyen maga Teleki László is volt, érezhette úgy, hogy a Jászberényi által politikai olvasatnak nevezett értelmezés a mérvadó, miszerint jogtalanul, elsősorban a rossz tanácsadók miatt ítélik halálra Hunyadi. A mű ezen cseldrámajellegét meg is hagyta az ifjú Teleki, bizonyos pontokon mégis belenyúlt a dramaturgiába. Hunyadi László például sokkal több megszólalást kap, ezekben hosszasan értekezik az élet mulandóságáról, a földi javak jelentéktelenségéről, képet kapunk Istennel való kapcsolatáról és a halálhoz való viszonyáról. Elképzelhető, hogy az erkölcsi, vallásfilozófiai szólamokon kívül a dramaturgiai változtatásokon keresztül próbálta felmutatni apjának saját világnézetét és esztétikai álláspontját. Olyan, mintha ő is azonosulna Hunyadi alakjával, és köztudottan mélyen vallásos apjának is igyekezne örömet okozni azzal, hogy a legfontosabbnak tartott emberi értékeket beemeli a dráma központi karakterébe. Persze az is lehet, hogy a ma észlelt különbségek nagy része saját korában észrevehetetlen apróságnak tűnt. Bizonyos helyeken követi, máshol szándékosan változtat Bessenyei döntésein. Teleki például azzal indítja a drámát, hogy Hunyadi László egyedül elmélkedik, monológban beszél a magányról és a lélek halhatatlanságáról, majd ugyanez ismétlődik Mátyással való dialógusában, és a harmadik jelenetben Hunyadi barátja, Rozgonyi illetve a Püspök is megismétli ezeket, majd a végén László Király is arra döbben rá, amire Hunyadi. Teleki művében tehát a történésekkel egyidőben szereplőről szereplőre terjednek ezek az eszmék. Olyan erkölcsi szólammal van dolgunk, ami jól átgondolt szerepet kapott a dramaturgiában: nem egyszerűen felbukkan, hanem rátelepedik egyes szereplők alakjára, akik ugyanarra a megállapításra jutnak el a dráma végén, amelyre Hunyadi már a legelején eljutott.

---

25 TÓTH 1846.

26 JÁSZBERÉNYI 2004, 122–132.

A drámában viszont az uralkodó is kiemelt helyen van: ő az, akit befolyásolnak, akibe félelmet ültetnek, aki büntudatot érez a halálos ítélet aláírása után. Ha élve hagyja Hunyadi, ellene fordul a tanács, ha aláírja az ítéletet, saját esküjét szegi meg. Teleki mindhárom drámájára igaz, hogy bennük a központi karakter már a dráma elején rezignáltan várja a halált, azonban a környezetükben lévő negatív karakter radikális változáson megy keresztül mindhárom szövegben. A főszereplők „gondolkozása módja” nem változik, de a dráma végére minden más szereplő élete vagy az álláspontja átalakul. A vallási gondolatok igen hasonlóak minden szereplőben és minden Teleki-drámában: akár olyan vendégszövegek is lehetnének, amelyeket megtalálhatnánk latin auktoroknál, kiváltképpen Senecánál, vagy protestáns prédikációkban. Hunyadi tragédiája például ezekkel a szavakkal indul:

„Olyanok e világi jók mint a' pára a' melly hamar el enyészik; ket-segtetnek ugyan bennünket külső szinekkal, de hatsak egy kevésbé figyelmetesebb szemekkel tekintyük őket, meg látszik világosan az ő hijában valóságok.”²⁷

A pára jellegzetes hasonlata nem a világi javakhoz, hanem az emberi élet-hez hasonlítva az Újszövetségben fedezhető fel:

„Akik nem tudjátok mit hoz a holnap: mert micsoda a ti életetek? Bizony pára az, amely rövid ideig látszik, azután pedig eltűnik.”²⁸

De mindez latin auktoroknál, például Seneca *Erkölcsei leveleiben* is fölbukkan.²⁹ Ilyen gondolatokat találunk még olvasás közben Telekinél:

„A magánosság árt a szomorodott szívnék”³⁰ „[...] mindig szemünk előtt kék tartanunk hogy egyszersmind halandók ,s halhatatlanok vagyunk, és ehez alkalmaztatni minden szándékunkat és kívánságunkat: általok csak egyedül a Lélek, a' ki halhatatlan. [...]”³¹ „Hunyadi: Jól mondod Rozgonyi. Ezért kell az ifju embernek mindig azon igyekezni, hogy magához mód nélkül ne édesítse az ő, a' dolgoknak csak külső színén kapó szemeit.”³²

Milyen történeti munkákon alapul a Hunyadi-dráma cselekménye? Besenyei György és Teleki László is ismerte Bonfini *Rerum Ungaricarum decades* című művét. Hogy Heltai Gáspár *Magyar Krónikáját* (1575) mennyire

27 TELEKI 1784, 60r.

28 Jakab Apostolnak közönséges levele, 4. 14.

29 SENECA 1975, 201.

30 TELEKI 1784, 60r.

31 TELEKI 1784, 63r.

32 Uo., 63v.

ismerték, arra kevés bizonyíték van. Teleki hivatkozik a dráma egy pontján a történetíráásra, de nem jelöl meg pontos forrást: lábjegyzetben hivatkozik a király egy évvel későbbi halálára, ami színpadi gesztusként értelmezhetetlen. Bessenyei műve pedig az ismeretlen jezsuita szerzetes latin drámája alapján készült, ott pedig igen keveset tudni a szerzőről. Bessenyei művét nem függetleníthetjük a latin forrásszövegtől. A Bessenyei-kritikai kiadás is utal rá, illetve Varga Imre és Pintér Márta Zsuzsanna is jelezte *Történelem a színpadon* című kötetben, hogy Bessenyei részben lefordította, részben átdolgozta az ismeretlen jezsuita művét.³³ Ehhez képest Teleki László – saját állítása szerint – külön is ügyelt rá, hogy „önként semmi részben ne kövesse” Bessenyei művét. A Szörényi László által felfedezett *Ladislaus Hunyady* ettől függetlenül közvetetten Telekinél is kimutatható, noha a latin nyelvű kéziratot vélhetően nem ismerte. A latin eredeti, a Bessenyei- és a Teleki-szöveg is egyezik néhány dologban. Mindhárom Bonfini munkáján alapszik, ezért a szereplők nevei nagyjából azonosak. Mindhárom felvonásokra és jelenetekre tagolódik, és erősen követik a klasszicista hagyományokat. Mindegyikben a király követ el vétket, amikor esküjét megszegve kivégezteti Hunyadit. A latin szöveg három felvonása 10-10-11 jelenetre oszlik, Bessenyei háromfelvonásos változata 7-7-8, Telekié pedig 4-10-6-7 jelenetre tagolódik, tehát terjedelmében hosszabb. Négy olyan karaktert szerepeltet, akik Bessenyeinél nincsenek jelen: Vitéz Váradi Püspök, Esztergomi Érsek, Tsáki és Forgács, ők mindnyájan a tanács tagjai, közülük többen a szavazás-jelenetben vannak színen először.

Bizonyos dramaturgiai döntésekben hasonló a két szerző: az udvari világ hármasságát, és a drámai szituáció az uralkodó és a jó alattvalók közé álló intrikusok miatt alakul ki.³⁴ Hunyadi Lászlót Czillei Ulrich meggyilkolása ellenére ártatlanul szenvedő főhőssé kell átírni, hogy létrejöjjön a tragikus hatás. Ezt egyrészt azzal érik el, hogy a gyilkosság maga nem a drámában történik, ami bizonytalanságot hagy maga után, így csak a gyilkosságra tett utalásokból tudunk meg néhány dolgot. Ugyanakkor mindketten hivatkoznak az ifjúkorra, a heveségre mint enyhítő körülményre. Bessenyeinél az uralkodót a dráma elején maga a bűnös tájékoztatja tetteiről zokogó anyja jelenlétében.

---

33 VARGA–PINTÉR 2000, 90.

34 BESSENYEI 1990a, 21.

„Én éltem őrzöttem s ő halva, maradott.”³⁵

Hunyadi saját interpretációjában önvédelemként írja le a gyilkosságot, ráadásul Isten akaratának tekinti azt. Teleki is Hunyadi ifjú korára hivatkozik, és arra, hogy akinek egyszer kegyelmet adott a király, annak eltörlődik a bűne. Idézek a saját maga által írt előszóból:

„A mi pedig azt illeti hogy Hunyadi László ámbár valósággal gyilkos volt mindenütt ártatlannak neveztetik, arra csak azt felelem, hogy ha szinte haragjának nem ok nélkül fel lobbant tüze elegendőképpen nem menti is meg, mindazonáltal mihelyt a király esküvés mellett neki meg engedett, azonnal artatlanná lőn.”³⁶

Teleki már onnan indítja a cselekményt, hogy ezt a kegyelmet megkapta Hunyadi, ráadásul egyszer sem könyörög az életéért és a király bocsánatáért. Ez összefügg azzal a paradigmával, hogy a kegyelem kérése a bűnösség elismerése is egyben. A becsület fontosabb az életnél – ezzel a tézisondattal jellemezhető mindhárom Teleki-dráma főhőse: Seneca, Tell Vilmos és Hunyadi László viselkedése is eszerint alakul. A Hunyadi László-téma azonban egyszerre lépteti működésbe az esküszegő király toposzát, a rossz tanácsadókat, a zsarnokság kérdését, illetve a feloldhatatlan tragikumot: van olyan helyzet, amelynek nincs más megoldása, minthogy a két egymásnak feszülő karakter közül az egyiknek meg kell halni. Ez a klasszicista dramaturgia a legcizelláltabban Virág Benedek átiratában érvényesül. Teleki László a rossz tanácsadók manipulációit igen részletesen mutatja be. Hosszasra nyújtja a Garával és Bánfival folytatott eszmecserét, hogy minél hitelesebben ábrázolja, hogyan zavarták össze László Királyt az udvari tanácsosok. Lényegében ugyanazokat az érveket hozzák fel Teleki intrikusai is, mint amelyeket Bessenyei figurái, csak Telekinél az uralkodó részletesebben válaszol rájuk. Bessenyei úgy írja meg az első esküt, mint egy felfokozott érzelmi állapotú döntést: az első Játék első két jelenetében Erzsébet és Hunyadi László zokognak, és a király ölelgeti őket, mert együttérez velük. Mielőtt kegyelmet ad a király, például ez az instrukció szerepel:

„egy kevésbé fel-függeszti indulatait, hol Erzsébetre, hol Hunyadira tekint, ábrázatján öröm, s édes keserűség mindig nevedik, végre fel-kiált: Szerencsétlen árvák! Tiétek kegyelmem, Meghagyom rajtatok örökös védelmem”³⁷

35 BESSENYEI 1990a, 126.

36 TELEKI 1784, 10r.

37 BESSENYEI 1990a, 126.

Megjegyezném, hogy Virág Benedek szövege is érzéseket kifejező instrukciókban gazdag, és nála is ugyanebben az érzelmileg felfokozott állapotban ad kegyelmet az uralkodó. Bessenyei szövegében is olyan instrukciók vannak az eskü előtt, amelyek egyrészt a színpadon („Játék-piatzon”) történő mozgást is instruálják, másrészt még a színész lélegzetvételét is leírják.³⁸ Az első döntés, melyet esküvel pecsételt az uralkodó, lélektanilag igazolva van. Ennek a döntésnek az ellenkezőjét is valószínűvé kell tenni. Bessenyeinél az első felvonás harmadik jelenetében ő maga adja ki „kemény Szavakkal” az ítéletet, miszerint a legfelsőbb tanács fog az ügyben dönteni. Megjegyzem, ezt már azelőtt kijelenti, mielőtt a rossz tanácsadói bármit is mondanának neki, feltételezhető tehát, hogy bízik a tanács jóindulatában. Ám a király érzelmi alapú döntése nem fér össze a tanács akaratával. A király magánemberként megbocsát a vétkesnek. Ehhez képest Telekinél a király Czilleit siratja meg, de királyi kötelességére és az igazságra hivatkozva elutasítja Hunyadi lefejezését.

„Tudom Gara hogy én benne egy jo barátomat, vólt tanitómat, fogadott Atyámat, és egy szóval gondolkodásom modjának egy igaz elemozdítoját vesztettem el, tudom bizonyára sőt igen is érzem, ugyanannyira hogy midön tsak rólla gondolkozom is lehetetlen hogy ne sirjak. /Könyvez/ De egy királynak a maga indulyát egészlen férre kell vetni, tsak a’ szoros igasságra és a’ köz jóra vigyázni. Eléggé tudod hogy az a’ jó Gróf mely nagy ellensége lett légyen a’ Hunyadi háznak, sőt a’ hozzám valo indulya anyira vitte vólt, hogy mivel a’ Magyarjaimnak szabadságok az én javommal nagyobb részint meg nem edgyezett, az egész nemzetnek ellensége lőn. Tudod azt is hogy ezen indulyát nem hogy magában fojtotta vólna meg sőt külsőképpen is mutatta, közönségesen is holott a’ nemzet ellen. Már mit gondolsz nagyon vétkes e egy olyan nemzetét szerető hazafiu a’ ki ezt hallván felferjed, s mérgében meg tiltott dologra vetemed. [...] El hidd Gara ha nem volnék Király kész lennék az én jo barátoméért bosszut állani de Király vagyok, azért távol legyen én töllem a’ boszszuállás.”³⁹

Teleki László Hunyadit tehát jogilag ártatlannak tekinti, magánemberként viszont egyezik a döntése azzal, amit az intrikusok is el akarnak érni. Rossz tanácsadói őt is arról győzik meg, hogy a döntést bízsa a tanácsra, csakhogy ő jelen akar lenni a tanácskozáson, míg Bessenyeinél már a kész ítélettel érkeznek a rossz tanácsadók az uralkodóhoz.

---

38 *Uo.*, 124.

39 BESSENYEI 1990a, 68r.

Mindkét szövegben ellenkezik az uralkodó személyes véleményével a végső döntés. Bessenyeinél a királyra sokkal inkább rákényszerítik a döntést a tanácsosok: a tanácskozás sem a néző előtt történik. Teleki ezzel szemben beleilleszti a szavazásjelenetet a drámába, és minden szavazó tanácsosnak lehetősége van egy-két mondatban érvelni a döntése mellett. Bessenyei művében az uralkodó azért kesereg, mert a tanács kezében van a valódi hatalom, és neki nincs igazi beleszólása az államügyek folyásába. Teleki művében a Király a héttagú tanácsra bízta a döntést, ám végigkíséri a tanácskozást. Ott két különböző dologról szavaznak, ez megint egy jogi természetű változtatás: szavaznak arról, hogy a Temesvárnál jogos volt-e be nem engedni a király katonáit a várakba, illetve hogy bűnös-e Hunyadi László a gyilkosságban. A király nem befolyásolja a döntést, de a szavazásokat követően mindkét kérdésben állást foglal: az elsőben így szólal fel, amikor a héttagú tanács 5–2 arányban ártatlannak tartja Hunyadiat abban, hogy nem engedte be a király seregeit várába:

„Ami engem illet Uraim, ámbár máris öt vox kettő ellen győzött, de csak ugyan kéntelen vagyok meg vallani hogy különösön örülök hogy Hunyadiat vétkesnek nem ítélték az Urak.”⁴⁰

Ami a második kört illeti, hét tagból négyen a halálára voksolnak, és hárman hagynák életben. László Király nem szavaz, ő így szól:

„Az Urak között már négy vox győzött hármon, azért a magam ítéletit nem szükség kimondanom. Egyébként is az Urakra bízta volt a dolgot, azért ítéletekbe meg egyezem, nehezemre esik ugyan ez az egyezés.”⁴¹

Utólag mindkét király büntudatot érez a rossz döntés miatt. Bessenyeinél a következmény enyhe örület. Teleki igen érdekes jelenettel emeli be a dráma idejébe az uralkodó egy évvel későbbi halálát: a harmadik Actus 6. Scenájiában egy láthatatlan erő leiratja a királlyal a halálos ítélet aláírása után, hogy

„Esz-ten-dő múl-va meg-halsz ki-rály.”⁴²

Ez a mondat meg van csillagozva, és lábjegyzetben odatoldotta Teleki, hogy ez a történetírás szerint is így volt: „Meg is holt a mint a Historia bizonyitya eppen az nap Esztendő múlva.”⁴³ Teleki Hunyadi Mátyás alakját

---

40 Uo., 80r.

41 Uo., 81r.

42 BESSENYEI 1990a, 83v.

43 Uo., 83v.

is részletesebben kidolgozza, a Hunyadi-ház újbóli felemelkedését azzal is előrevetíti, hogy Mátyás számos dialógusban nagy bölcsességeket mond, és más szereplők is gyakran dicsérik őt gondolkodásmódjáért, noha valódi eseményalakító szerepe nincs. Mintha a történelmi igazságtételt vetítené elő, így beszél Hunyadi az első felvonás végén:

„Ezen Ötsémet is reátok bizom, jó gondját viseljétek ennek a' mi házunk utolsó ágának e fogja még valaha helyre állítani azt, a' mit hazánk Atyánkban veszített.”⁴⁴

Teleki alkotásában van nyoma a vitaszínjátékoknak, s bár a klasszicista dramaturgia elvei szerint igyekszik szerkeszteni, de prózában írja művét, és a helyszínek is változnak. Az uralkodásról vallott nézeteikben található a legnagyobb különbség Bessenyei és Teleki műve között. Igaz ugyan, hogy mindketten ugyanazon az elven indítják meg a cselekményt. A jó alattvalók és a jószándékú uralkodó közé ékelődő gonosz intrikusok, a tanács, egész pontosan Gara és Bánfi ármánykodása adja a drámai szituációt. Bessenyeinél a Hunyadi ügyében való tanácskozás nem a színpadi térben történik; a két tanácsos egyszerűen közli az uralkodóval a döntést, majd megfenyegetik, hogy ha a Tanács ellen akar dönteni, akkor meggyengül a hatalma. A második felvonás negyedik jelenetében a király elmondja egy monológban, hogy az ő keze meg van kötve:

„Királyi tanácsunk bírja hatalmunkat | Elfordítják sokszor kedves szándékunkat.”⁴⁵

Telekinél László Király elbizonytalanodik, hogy mi a helyes, s végül a hatalom elvesztése miatti félelmében, tehát a mulandó javak feletti aggódása miatt hoz rossz döntést. Telekinél tehát a Hunyadi által hangoztatott vallási tételek mindegy rendszerként működnek: az uralkodó vétett ellenük, ez volt a bűne. Hunyadi gyilkossága mint bűn, az elkövetőben nem merül fel, nem is kérte a kegyelmet, hanem azt a királytól azért kapta, mert azt az uralkodó jogszerűnek nyilvánította.

---

44 *Uo.*, 66v.

45 *Uo.*, 145.

A Bessenyei-dráma végén egy „tévellygő Magyar” tudósítja az olvasót a kivégzésről. Teleki befejezése ennél sokkal gyengébb: Rozgonyi tanácsos megállapítja, hogy „Be szomoru nap ez.”⁴⁶ Erre Vitéz Püspök annyit mond:

„Szomoru valójában. De emberek vagyunk nyomoruságra termettünk.”⁴⁷

A király, életkorára nézve, Bessenyeinél felnőtt férfi, aki jó ember, és aki, Bessenyei szerint, bár büntudata van, nem hibás Hunyadi halálában. Gara elájul, miután ráeszmél bűnére. Telekinél a király befolyásolható gyermek,

„elméje olyan még, mint a viasz, oda lehet hajtani a’ hova az ember akarja.”⁴⁸

Ő bűnösnek érzi magát Hunyadi elítélésében:

GARA

Hát miért vagy Felséges Király oly nagyon meg ötlődve. Nem jó neked magadra lenni. Imhol fel van téve az ítélet, egyebb hátra nincsen, hanem hogy alája irjad magadat.

LÁSZLÓ K

Mit mondjak? Hogy nem jó nekem a’ magánosság? Sőt igen jó, Gara. Avagy mikor bánhatya meg jobban a’ bűnös vétkei, hanem ha a’ mikor magára vagy. Bűnös vagyok jól tudom, mert nagyot megjobbíthatatlan vétket tselekettem: Artatlant öletem meg, olyat a’ kinek már meg engettem vala. Gondold meg mind ezt. [...] Az a belső Biró, vadol az engem, vadolni is fog örökké, még pedig szörnyű vetekkel.”⁴⁹

A legfőbb különbség talán a Tariménes utazása előszavából kiemelt mondattal írható le: Bessenyei művéből úgy tűnik, hogy az uralkodó attól még lehet ártatlan, hogy rossz tanácsadókra hallgatott, Teleki viszont megbünteti az uralkodót is. Erre nézve a következő kis megjegyzést teszi művei előszavában: „A mi pedig végre azt a vádat illeti, hogy ezen Tragediámban a jó meg hal a rossz pedig meg nem buntetodik azt igaz okkal szememre nem lehet hanylni. Ugyan is Gara a Leanyának halálával Laszló király pedig lelki esméretye furdalásával, és az Esztendő mulva el következő s a harmadik actusnak végén általa kezelt kéznek írása szerint való halálának tudásával.”⁵⁰

---

46 TELEKI 1784, 90v.

47 *Uo.*, 90v.

48 *Uo.*, 62r.

49 *Uo.*, 82–83r.

50 TELEKI 1784, 10r.

A Telekinél látott változtatások természetéből az alábbi következtetések vonhatók le: Teleki László művében a törvénynek az uralkodó általi be nem tartása, tehát az esküszegés a vétek, és ehhez az uralkodó befolyásolhatósága vezetett. Az uralkodó ide-oda sodródik az országot a háttérből irányító két érdekszövetség között, amelyből az egyik Hunyadit a barátjának mondja, a másik pedig ellenségének: ez jól kirajzolódik a szavazás-jelenetben, ahol véleménye még csak nem is befolyásolja a tanácsot. Bessenyeinél az uralkodó és a magánember közötti belső konfliktus, belső ellentmondás vezet a rossz döntéshez: az erkölcs azt kívánja, hogy Hunyadi éljen, a törvény szavát haragító tanács a halálát akarja.

Teleki László szándéka drámaesztétikai szempontból elsősorban az lehetett, hogy Hunyadi Lászlót még Bessenyeinél is nemesebb lelkűnek rajzolja meg. Bátor, tisztaszívű és vallásos férfinak ábrázolja őt, sokkal nagyobb hangsúlyt fektet arra, hogy a helyes gondolkodás minden jelével felékesítse Hunyadi alakját. Ezért sem könyörög Hunyadi kegyelemért a Teleki-műben. A Hunyadi-család története olyan téma, amely sokáig dominált a 18–19. századi magyar irodalomban és a színpadon is. De egyes morális kérdések nem maradtak elzárva a politikától sem. Az 1840-es években például felmerül, hogy milyen szankciókkal sújthatók a hitszegő tanácsosok.⁵¹ Ez az időszak egybeesett az ugyanilyen témájú Erkel-opera megíródásával, és nem sokkal később, a 19. század derekán megjelent *A Hunyadiak kora Magyarországon* című történeti monográfia első kötete is. Ennek szerzője pedig nem más, mint Teleki László fia, ifjabb Teleki József (1790–1855), aki a Magyar Tudományos Akadémia első elnöke volt. A téma iránti érdeklődés, úgy fest, tovább öröklődött a családban, s csak a megközelítésmód változott.

Úgy gondolom, hogy a két drámaszerző társadalmi törekvései, a közélet és a politikum ugyanúgy szervezik a dramatikus szövegeket, ahogyan a dramaturgiai szabályrendszerek. A Hunyadi-család az önzetlen hazaszeretet és a dicső múlt szimbólumaként gyakran adott témát alkalmi költészethez és (mondhatni) alkalmi drámához is. Utóbbira példa Szentjóni Szabó László *Mátyás király, avagy a nép szeretete jámbor fejedelmek jutalma* című drámája, amit I. Ferenc koronázására írt 1792-ben, és amelyben Mátyás és I. Ferenc trónra jutását párhuzamba állítja.⁵² Teleki drámáit azonban ennek ellenére elsősorban ifjúkori kulturális gyakorlatoknak kell tekintenünk, amelyek további formálódásra vártak. A legfőbb kritikus, az apa legalábbis meg volt bízva fia zsengéinek recenzeálásával: „[...] ha valamely hibákat /:a melyen

51 KOVÁCS 1894, III. 380.

52 PÉTERFFY 1903, 17.

nem is ketelkedem:/ találánd Ngod, azokat fel jedgyezni méltóztassék, hogy ézután ha utazásaimból való visszajövelelemmel megint kedvem talál érkezni ezen a mi Magyarjaink előtt toretlen úton santikálni el kerülhessem.”⁵³

Kéziratok

A' Spanyolok Mexicoba. Szomorú Játék IV. Fel-vonásokba, Spanyol Historicus szerént ki-dólgozva i. G. T. D. által, 1791, Teleki Téka, MS 311.

TELEKI László,

Három Szomorú Játékai ugymint Helvetzianak könyű meg-szabadulása, Senekanak halála, Hunyadi Laszlónak meg-ölettetése, 1784, MTAK Kézirattár, RUI 4° 133/I.

TELEKI László,

Péter Király (...), 1785, MTAK Kézirattár, RUI 4° 42.

Politics in dramaturgy: the tragedy on László Hunyadi

In 1784, count junior László Teleki edited three of his dramas in a special manuscript volume which titled *Three Gloomy Acts of László Teleki*. Of these plays, the Hunyadi-tragedy was based on György Bessenyei's work: *The tragedy of László Hunyadi* (which is also mentioned in Teleki's own manuscript.) With regards to Teleki's work, the following question had popped up earlier: what kind of relationship is there between the works of Teleki and Bessenyei? Whether the two authors' work of the same theme is worth considering for dramaturgical differences detected between the texts. This comparison might shed light on the question proposed by the critical edition of Bessenyei's works: whether church related political issues played role in the reproduction of Hunyadi's story. Is it possible to view Teleki's work as a medium, a message, or a response to Bessenyei's work? Is there a real dialogue or connection between the two texts or is it just a new interpretation of the works? In this study, I examine Teleki's drama through close reading focusing on political, moral and law philosophical aspects of László Hunyadi's story comparing it with Bessenyei's work.

---

53 TELEKI 1784, 22r.